

Böröcz József és Mahua Sarkar

A lengyel vízszereelő elviselhetetlen fehérsége és a magyar pávatánc a rassznótára

A „rassz”-kódban elképzelt ’fehérséget’ eleve bizonyos instabilitás¹, sokféleség² és tisztá(z)tlanság³ jellemzi. Ugyanez elmondható ’Kelet-Európa’ fogalmáról is (Wolff 2016, Starosta 2016). Tovább rontja a helyzetet, hogy ’Európa’ hiperreális (Chakrabarty 2000: 66) fogalmi konstrukciója, amely a második világháború után eluralta Nyugat-Európa önképét, egyszerre két világmonopóliumra is igényt tart: egyfelől valamiféle egyre kizárólagosabb, „rassz-értelemben vett fehérséget” (Bonnett 1998: 1029–1055) tulajdonít sajátmagának, másrészt egyfajta dekontextualizált, kivételes, esszenciális „jóság” morális pozícióját (Böröcz 2006: 110–138) is magának vindikálja. Az a fordított színekdoché-reprezentációs csúsztatáson alapuló gyakorlat, amely az így egyszerre *fehérek* és *jóságosnak* tekintett *Nyugat*-Európát hanyag eleganciával „Európának” nevezi, ezen igénybejelentés nyilvánvaló hamisságát, belső ellentmondásait és feszültségeit leplezi.

Így aztán borítékolható volt, hogy a nyolc egykori „kelet-európai” államszocialista ország egyszerre bátortalan (Böröcz 2003: 47–58) és fölöttébb eltökélt,⁴ 2004. május 1-i „belépése” az Európai Unióba nem fog bizonyos, korábban nem tapasztalt bökkenők nélkül lezajlani. E bonyodalmakat már részben előrevetítette az a technikai részletkérdésnek tűnő bejelentés, mely szerint az EU tizenöt akkori tagállamából tizenhárom csak hét évvel a „belépést” követően⁵ nyitja majd meg munkaerőpiacát az új tagállamok polgárai előtt. A munkaerő-áramlás illetően korlátozása egyébként szigorúan gazdasági szempontból meglehetősen ingatag alapokon nyugszik: a munkaerő-vándorlás szakirodalma már generációk óta egyértelműen

1 Lásd többek között: Pugliese (2002: 149–168); Mergler (2004); Ruiz-Velasco (2007: 148–165), különösen a 151. oldal; de Santana Pinho (2009: 39–56), különösen a 44. oldal.

2 Pugliese (2002); Moore (2013) (<http://acrawsa.org.au/files/ejournalfiles/191Moore20131.pdf>).

3 De Santana Pinho (2009).

4 A nyugati EU-tagországok közül csak Nagy-Britannia és Írország nyitotta meg azonnal munkaerőpiacát az új tagállamok polgárai előtt.

5 Lásd többek között Böröcz és Sarkar (2005: 153–173); Greskovits és Bohle (2005: 85–112); Plümper és Schneider (2007: 568–587); Böröcz (2014: 85–104).

jelzi, hogy a külföldről történő munkaerő-beáramlás nettó gazdasági növekedésserkentő, nemzetitermék-növelő tényező. Az új, kelet-európai tagállamok „belépése” óta keletkezett szakirodalomban ugyancsak széles körben elfogadott az a megállapítás, mely szerint „[a kelet-európai munkaerő mozgásából] a csatlakozást követően az Egyesült Királyság és Írország [gazdasága] tudta a legtöbb hasznot húzni, amely országok munkaerőpiacukat az [új tagállamokból érkező] mobil munkások előtt már 2004-ben megnyitották” (Fišel, Janicka, Kaczmarczyk és Nestorowicz 2015). A gazdasági elemzés efféle tényei persze szinte semmilyen hatást nem gyakoroltak a „nyugat-európai közvéleményre”, amely nagyrészt támogatja „saját” kormányainak EU-alapelvekkel ellentétes és meglehetősen képmutató, időhúzó taktikáját (Schimmel 2006: 760–800).

Ami az egykori államszocialista „blokk” országait illeti, az 1989–90-ben többé-kevésbé megvalósult, formális szuverenitásuk EU általi felszippantása – ami az EU egyik alaptételének, „a szuverenitások megosztása és összevonása” logikájának megfelelően, definíció szerint a tagság kulcseleme volt – már jó tíz-tizenöt évvel a „belépés” előtt, a 90-es években, azaz történelmi léptékben pillanatokkal a rendszer-„váltás” után megkezdődött, amikor is a szovjet központú államszocialista rendszert éppen csak maguk mögött hagyó politikai elitek az Európai Unió teljes jogú tagságának megszerzése mellett kötelezték el magukat (Jacoby 2004; Böröcz és Sarkar 2005). A volt államszocialista országokban az a gondolat, hogy a Szovjetunió vezérelte, hajdanvolt geopolitikai projekt (a poszt-államszocialista retorika alapposza szerint) úgymond „megfosztotta őket” nemzeti szuverenitásuktól (amely szuverenitás ezek szerint jellemezte volna őket a sztálini uralom beállta előtti, egyéb birodalmaknak való alávetettségük során), erős érzelmeket hozott felszínre a formális szuverenitáshoz tartozó egyes hatáskörök EU-nak történő „átengedése” kapcsán. Az ebben rejlő veszélyeket az akkori politikai elit nem érzékelte, illetve elegánsan figyelmen kívül hagyta. A nacionalista jobboldal, benne a szélsőjobb jelenlegi sikere Kelet-Európában – legalábbis részben – a csatlakozást levezénylő, különféle címkék alatt a „(neo)liberális minimumot” megvalósító, korábbi kormányok nemzetiszuverenitás-„elvesztegetéssel” kapcsolatos nagyvonalúságának utólagos bírálataival, szélsőséges esetben demonizálásával is összefügg.

E kontextusban a „csatlakozás” után hét hónappal – azaz hat és fél évvel a munkaerő-áramlást korlátozó „átmeneti rendelkezések” hatályon kívül helyezése előtt – jelent meg egy Philippe Val nevű francia értelmiségi mulatságosnak szánt cikke a *Charlie Hebdo* nevű francia hetilap hasábjain.⁶ A cikk azzal az akkor fölöttébb különösnek tűnő gondolattal rukkolt elő, hogy hamarosan, *ad absurdum*, előállhat egy olyan helyzet, amelyben akár „egy lengyel vízvezeték-szerelő vagy egy észt építész máshova [más EU-tagállamokba] költözhet, és ott feltehetőleg a helyi piacok megszokott árszínvonala alatt kínálhatja majd szolgáltatásait” (Gnes 2010: 29–57). Ahogy Philippe de Villiers, az idegengyűlölő francia jobboldal egyik szóvivője később egy interjúban a *Le Figaro* hasábjain megfogalmazta, az emberek attól tartanak, hogy ezt „származási országuk bérszínvonalán és szociális védelmi szabályaikhoz igazodva” fogják tenni. Érdekes módon sem Val, sem pedig De Villiers nem vesződtek azzal, hogy megmagyarázzák, miből gondolják, hogy a keleti Schengen-térségből „érkező” vállal-

6 Val neves újságíró és énekes, aki néhány héttel a *Charlie Hebdo* szerkesztősége ellen elkövetett véres támadást követően belépett a szélsőjobboldali Front Nationalba (<http://www.egaliteetreconciliation.fr/Philippe-Val-ex-Charlie-Hebdo-rejoint-l-aile-droite-du-Front-national-36176.html>).

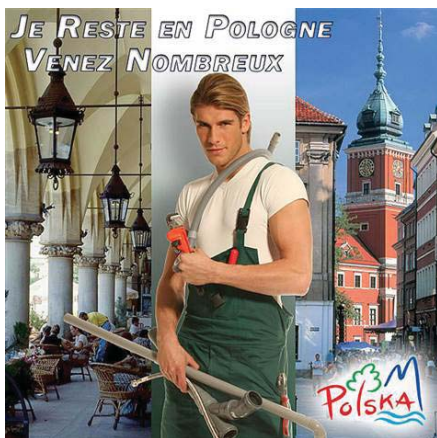
7 „[...] la directive Bolkestein permet à un plombier polonais ou à un architecte estonien de proposer ses services en France, au salaire et avec les règles de protection sociale de leur pays d'origine”, Villiers 2015. : „La grande triche du oui”, Interview de Philippe de Villiers, *Le Figaro*, 15 mars 2005. Az angol nyelvű változatot lásd itt: Sternberg (2015: 14).

kozások mintegy felfüggesztik a kereslet-kínálat „törvényét”, s nem fogják majd áraikat és béreiket egyaránt a francia piacon jellemző árakhoz (azaz feltehetőleg „fölfele”) korrigálni. Különös módon senki nem tette föl nekik ezt az egyszerű kérdést.

Ezt követően viszonylag kedélyes, könnyed hangvételű vita alakult ki a lengyel vízszere-lő témájában a francia médiában. Ebben Frits Bolkenstein korábbi EU-biztos is megszólalt. Ő még azt a ballépést is elkövette, hogy a nyilvánosság előtt elmélázott azon, az észak-franciaországi házában elvégzendő munkálatokhoz netán egy lengyel vízvezeték-szerelő szolgál-tatásait fogja igénybe venni, hiszen helyben nem talál megfelelő szakembert (Gnes 2010: 53). Bolkenstein a Lengyel Vízszereelő megjelenésének pusztá mérlegelésével – ami akkor merő-ben hipotetikus feltevés volt csupán – elvont, ám határozottan „liberális” álláspontot fogal-mazott meg az Európai Unió és Franciaország vonatkozásában (Sternberg 2015: 2). Nem sok-kal ezután a 2005. május 29-én Franciaországban (majd három nappal később Hollandiában) megtartott népszavazás az Európai Unió alkotmányáról – amely kilátásba helyezte bizonyos szolgáltatások addig tagállami hatáskörbe tartozó ellenőrzésének EU-s szintre emelését – elbukott, mivel a szavazók azt „a francia (és »európai«⁸) szociális modellel” összeegyeztet-hetetlennek ítélték (Gnes 2010: 53). A Lengyel Vízszereelő toposza⁹ meglehetősen jelentős történelmi szerepet játszott tehát Nyugat-Európa poszt nacionális átalakításának lassításában.

A franciaországi vitákban a Lengyel Vízszereelő láthatóan a „vad liberalizáció és az éhes és alulfizetett, néhány euróért akár éjjel-nappal dolgozni hajlandó munkások inváziójának” (Gnes 2010: 53) jelképéül szolgált. De vajon azzal, ha rámutatunk, hogy mindez mennyire lekezelő, „a lengyelekre” (s tágabban: a teljes kelet-európai régió összes társadalmára) néz-vést osztály-, társadalmi nemi és etnikai szempontból egyaránt lealacsonyító, méltatlan, eurofóhér-euroszolipszista beszédmód, kimerítettük-e vajon a Lengyel Vízszereelő toposzában foglalt kulturális jelentéstermelés összes releváns értelmezését? Fölmerül az a kérdés is, vajon egyáltalán lehetséges-e bárhol – nemcsak a mai Nyugat-Európában – osztály-, társadalmi nemi vagy etnikai alapon távolságot tartani valakitől, emberek, társadalmak, „populációk” egész csoportjait lealacsonyítani anélkül, hogy a dolognak „rassz”-konnotációi lennének.

1. ábra

8 Az 'európai szociális modell' kifejezés használhatóságát illetően komoly kérdések merülnek fel, lásd: Böröcz (2016: 57–83).

9 Toposzként a Lengyel Vízszereelőt nagy kezdőbetűvel írom.

A franciaországi fejlemények természetesen nem maradtak lengyelországi válaszok nélkül, s e reakciók még nyíltabban arra utalnak, nem úszhatjuk meg a közelebbi „rassz”-elemzést. E kontextusban szolgál kitűnő reprezentációs példaként a Lengyel Idegenforgalmi Hivatal két plakátja.¹⁰ Mindkettőn ugyanaz a jóképű, szőke férfimodell pózol a vízvezeték-szereléshez szükséges eszközökkel a kezében, a háttérben pedig Lengyelország különféle turistanevezetességei láthatók. Az egyiket ezt olvassuk: „Üdvözlünk Lengyelországban”,¹¹ míg a másikon ez áll: „Én Lengyelországban maradok – gyertek / jöjjenek, sokan / sokszor!”¹² (1. ábra). Ez utóbbi plakát – amely a francia közélet lengyel „inváziótól” való félelmét fordítja visszájára – a közösségi médiában önálló életre kelt, és némileg kényszeredett humorral fűszerezve enyhített a franciaországi viták feszültségén. A Lengyel Vízszerelőről folytatott csevej hamarosan másfelé kanyarodott: a nacionalista és a liberális EU-felfogás közötti vitába torkollott, amely az államiság kérdéseivel és konkrétan Franciaországnak az Európai Unión belül elfoglalt helyével kapcsolatban bontakozott ki.

De mit is jelent itt a nyugat-schengeni diskurzus kelet-schengeni „visszájára fordítása”? Vajon hogyan kéne megértenünk a plakátokon testet öltött „Lengyel Vízszerelő” alakjának jelentésrétegeit?

Kezdjük talán legszembeötlőbb vonásával: a szókeségével. A plakát főalakja annyira erőteljesen „északi” alkat, hogy már-már a 30-as évekbeli náci propagandapamflettek „árja férfi”-ábrázolásaira emlékeztet. E kontextusban az 1. ábrában foglalt alak szöveges üzenete – „gyertek / jöjjenek, sokan / sokszor!” hasonlóan zavarba ejtő és – talán akaratlanul – egy másik, a nem is annyira a régmúltban történet európai „unióra” – így például a német-osztrák Anschlussra is – emlékeztethet. Közvetlen lengyel referenciaként beleérezhetjük talán még a Lengyelország lerohanására indított, s véletlenül épp „rassz”-áthallásos módon *Plan Weiss*-nak keresztelt náci német geopolitikai doktrína nevét is a lengyel plakát Lengyel Vízszerelő-ábrázolásába.

Mindezen túl a lengyel kormány idegenforgalmi reklámügynökségének e plakátjai azt a nyilvánvaló vizuális üzenetet is hordozzák, hogy a Lengyel Vízszerelő (értelemszerűen bonnyolult történelmi összefüggésre utaló osztályreferencia ez) vonzó – erős, izmos, magabiztos és férfias (v.ö.: Andrzej Wajda: *Vasember*). Ugyanakkor két generációval korábbi elődjéhez képest ápoltabb, világítóan szőke, és, ami a legfontosabb, a legkevésbé sem tekinthető sajátos politikai szubjektummá formálódó osztályallegóriának (mint a Wajda-film főalakja) – sokkal inkább a vendégszerető panziótulajdonos vagy a jóvágású pincér pózában jelenik meg. Így nézve a plakát által megfogalmazott üzenet – „Gyertek / jöjjenek, sokan / sokszor!” – a turizmusplakátok univerzumában teljesen bevett módon értelmezhető másfajta egyesülésre való, nem túl burkolt utalásként is. A megannyi fallikus tárgy megjelenése tovább erősíti a felhívásban rejlő burkolt szexuális üzenetet. A munkásosztálybeli férfi szexualizálása, az etnonemzeti büszkeség („Én itthon maradok!”), és a lengyel férfi „nordikus” rassztipológiába ágyazása egy bizonyos, talán sajátosan kelet-európainak tekinthető szubjektum, a vendégszerető, fogyasztható, Nyugat-kompatibilis és elviselhetetlenül¹³ „Fehér” kelet-schengeni férfitípus kialakulási folyamatába enged betekintést.

10 Lásd többek között: <http://www.vanksen.fr/blog/un-bon-tuyau-de-loffice-du-tourisme-polonais/>.

11 http://www.vanksen.fr/files/old/jpg/hydraulik_bienvenue.jpg.

12 http://www.vanksen.fr/files/old/jpg/plombier_pologne_viral.jpg.

13 A „brexit”-döntés fényében a kelet-európaiság „elviselhetősége”, mondjuk így, a nyugat-európai nyilvános beszéd előterébe került.

Mondanunk sem kell, az ügy nem maradt ennyiben. A Lengyel Vízszelő allegorikus alakja hamarosan felbukkant a La Manche csatorna túloldalán is. A nyolc egykori államszocialista ország 2004. május 1-i belépésével (és azzal, ahogy a Lengyel Vízszelő teljes vértzetben, Pallasz Athéné módjára kipattant Philippe Val agyából) kezdődő és 2016. június 23-án a „brexitről” tartott népszavazással záruló időszak alatt a foglalkoztatási politikáról, a szociális jogokról és végül az európai uniós tagságról szóló vitákat a kelet-európai munkavállaló, s különösen a kelet-európai munkás egyre torzabb, egyre démonizáltabb alakja uralta. E démonizálás a „brexit”-népszavazással érte el tetőpontját, amelynek eredményeképpen megbukott az ország „végső soron” EU-párti tory kormánya, előrevetítve Skócia lehetséges kiválását az Egyesült Királyságból és kormányválságot idézve elő a brüsszeli EU-központban is. A vita Nagy-Britanniában jóval hevesebb, jóval erőszakosabb formát öltött,¹⁴ mint Franciaországban. Hirtelen megugrott a Nagy-Britanniában dolgozó lengyel állampolgárokkal szembeni fizikai erőszak gyakorisága.¹⁵ A kelet-európai „bevándorlókkal” szembeni retorika olyannyira elterjedt, hogy alakult egy kizárólag e kérdésre összpontosító politikai párt is. A kelet-európai munkaerő „beözönlésének” réme annyira áthatotta a brit társadalom kollektív képzeletét, hogy az EU-ból való kilépés gondolata az „egyébként” magukat nem szélsőjobboldaliként meghatározó szavazóknak is egyre nagyobb hányadát maga mellé tudta állítani. A brit szavazók többsége még saját, az Európai Unió nagyterg gazdaságához való, személyes, üzleti és szakmai hozzáférést is hajlandó volt veszélyeztetni azért a kétértékű kéjéretért, amit a „Lengyel Vízszelő deportálásának”¹⁶ képzelt sajtófotója ígért.

2004 óta, amióta a kelet-európai munkavállalók számottevő mértékben jelen vannak a brit munkaerőpiacokon – mint említettük, az Egyesült Királyság volt azon két ország egyike, amelyek késlekedés nélkül megnyitották munkaerőpiacaikat az újonnan belépő országok polgárai előtt –, több dimenzióban is megindult egyfajta *rasszizálási* folyamat az újonnan Nagy-Britanniába érkezett kelet-európaiak vonatkozásában. Ahogy Jon Fox, Laura Moroşanu és Szilassy Eszter rámutatnak, a rasszizálás „a kirekesztési folyamatok és gyakorlatok társadalmilag konstruált, esetleges eredménye”,¹⁷ olyan eljárás, amelyben a »rassz« kategóriája diszkurzív és intézményi gyakorlatok hivatkozási alapjává válik”, s ahol mindez „elvezet a társadalmi viszonyok értelmezéséhez, elrendezéséhez, sőt strukturálásához” (Fox, Moroşanu és Szilassy 2012: 682). Mint Fox, Moroşanu és Szilassy később kifejtik, „a fizikai megkülönböztető jegyek névleges hiánya nem állja útját az idegengyűlölő rasszizmusnak; a rasszizált különbözőséget bármely adott konkrét helyzetben újra meg újra meg lehet konstruálni” (Fox, Moroşanu és Szilassy 2012: 682).

14 Lásd többek között Beauchamps (2016) (<http://www.vox.com/2016/6/23/12005814/brexit-eu-referendum-immigrants>), különös tekintettel a cikkben szereplő lengyelelles graffitire ([https://cdn0.vox-cdn.com/thumbor/NeWZc7XrtrkmK-eprV13uJf8d9M=/800x0/filters:no_upscale\(\)/cdn0.vox-cdn.com/uploads/chorus_asset/file/6694823/57611165.jpg](https://cdn0.vox-cdn.com/thumbor/NeWZc7XrtrkmK-eprV13uJf8d9M=/800x0/filters:no_upscale()/cdn0.vox-cdn.com/uploads/chorus_asset/file/6694823/57611165.jpg)).

15 2004 és 2014 között Nagy-Britanniában „megtízszereződött a lengyelek ellen elkövetett támadások száma” (Dewitt 2014). 2016. augusztus 29-én egy lengyel férfi Harlow-ban (Essex megyében) gyilkosság áldozatává vált. A hírekben a történetet azzal magyarázták, hogy az áldozat nyilvánosan lengyelül beszélt. Lásd például Quinn (2016) (<https://www.theguardian.com/uk-news/2016/aug/30/five-teenage-boys-arrested-after-man-dies-following-attack-in-essex>).

16 Ki kell-e tenni a lengyel vízvezeték-szerelőt az országból? BBC News, 2016. augusztus 14., <http://www.bbc.com/news/uk-politics-30118855>.

17 Fox, Moroşanu és Szilassy (2012: 680–695), különösen a 681. oldal.

A „nordikus jegyeket” már-már karikatúraszerűen hangsúlyozó, a több jelentéssíkon is fölöttébb vendégszerető Lengyel Vízszelő allegóriáját előtérbe állító, mégoly játékos plakátok tervezői helyesen érzékelték tehát a keleti EU-tag kollektív szubjektummal kapcsolatos „rassz”-lesajnálásra való nyugat-európai hajlamot. A Lengyel Vízszelő vakító fehérségének hangsúlyozása az ezzel szembeni, többé-kevésbé nyílt fellépést szolgálta – ám az ebben foglalt „mi is fehérek vagyunk” (értsd: „mi is felvételt kérünk a Nagy Eurofehér Klubba”) kívánalom retorikai pozíciója csak korlátozottan lehetett alkalmas arra, hogy a brit kontextusban a kelet-európaiakkal kapcsolatos „rassz”-kétségeket „eloszlassa”. A „Brexit”-szavazás kimenetele felfogható úgy is, mint a Lengyel Vízszelő fehérségprojektjének nyílt visszautasítása. A lengyel fehérségprojekt tehát bizonyos értelemben szellemes, máshonnan nézvést fölöttébb hősies, ám végső soron nagyrészt sikertelen „országrepresentációs” „wishful thinkingnek” bizonyult.

Az alapkérdés persze továbbra is az, mi a fehérségkategória voltaképpeni jelentése, „tartalma” a mai Nyugat-Európában és ennek keleti csatolt részeiben. A történeti szociológiai szakirodalom ismer néhány olyan esetet, ahol a fehérség határa azok számára, akik „éppen-hogycsak kívül esnek” rajta, féligáteresztő hártaként működik. A társadalomtörténeti, gazdasági és politikai körülmények szerencsés összejátéka esetén adott csoportoknak módjuk volt arra, hogy beügyeskedjék magukat a „fehérember” kategóriájába. Az Egyesült Államokban az „etnotörténeti” szemlélet – egyébként erősen stilizált, s így némi kritikával kezelendő etnikus kategóriákat működtető – szakirodalma nagy előszeretettel foglalkozik egyes, a fehérség határán helyet foglaló bevándorlócsoporthoz „fehérré válásának” történeteivel.¹⁸ Ugyanakkor a keleti „bővítés” utáni Schengen-világ alaposan eltér az amerikai közegtől, ugyanis az EU-n belül *mindkét* érintett társadalom – mind a „kibocsátó”, mind pedig az úgymond „befogadó” közeg – része egyazon, ma Európai Uniónak nevezett szupranacionális közhatalmi, jogi, kvázialkotmányos rendnek. Ez pedig – legalábbis elvileg – azonos jogokat (kellene, hogy) biztosít(son) az unió összes polgárának az Európai Unió schengeni térségének teljes területén a lakóhelyválasztás, a munkavállalás, a vállalkozás és a tanulás vonatkozásában.

Tulajdonképpen még az is kérdéses, vajon alkalmas-e az ilyen élethelyzetek megragadására a „migráns” („bevándorló”) és a „migráció” („bevándorlás”) fogalomköre. Hogy ez nem merőben szobatudósi szőrszálhasogatás, azt például David Cameron akkori brit miniszterelnök és magyar kollégája 2016. januári közös budapesti sajtótájékoztatójának egyik epizódja mutatta, ahol Orbán Viktor élesen helyreigazított egy újságíró, aki az Egyesült Királyságban élő és dolgozó magyarokat „migránsoknak” titulálta: „...nagyon fontos, hogy ne tekintsenek minket migránsoknak.¹⁹ A szavak itt fontosak. Világossá kívánjuk tenni, hogy mi nem bevándorlók vagyunk az Egyesült Királyságban. Az Európai Unió egyik tagállamának polgárai vagyunk, akik az Európai Unióban bárhol szabadon munkát vállalhatnak” (Dallison 2016).

Ákárcsak a Lengyel Vízszelővel kapcsolatos franciaországi és (még inkább) Egyesült Királyság-beli vitákban a kelet-schengeni munkavállaló vonatkozásában, úgy a „migráns”

18 Lásd többek között Brodtkin (1998); Barrett és Roediger (2002: 29–34); Ignatiev (2003); Guglielmo és Salerno (2003).

19 Érdemes kiemelni, hogy a miniszterelnök az Egyesült Királyságban élő és dolgozó magyarokról *többes szám első személyben* beszél, amely az etnonemzeti egység meglehetősen határozott hangsúlyozását jelenti, címzettje pedig a magyar médiafogyasztó közönség. Ahogyan a jogi érvelés helytállósága is vitatható. A „trükk” itt abban rejlik, hogy a beszélő egyfajta hétköznapi beszélgetési stílusról technikai-jogi érvelésre vált át.

mai európai fogalmával kapcsolatban is jól érzékelhető egyfajta „rassz”-logika mentén zajló lekezelés, csökkent értékűvé minősítés. Magyarországon a „migráns” szó²⁰ különösen 2015 után, vagyis a „menekültválság” kormánypropagandájával egy időben terjedt el, s vált szitokszóvá. Ha ebből indulunk ki, akkor a magyar miniszterelnök visszavágása arról szól, hogy azt az etnonemzeti kategóriát, amelybe az általa „képviselni” kívánt „magyar embereket” sorolja, kiemelve abból a leértékelődött „rassz”-helyzetből, amelybe legalábbis a schengeni rendszer tagállamainak polgárait megillető, jogilag „szabad mozgással” kapcsolatos, nagy port kavaráó uniós vitákban került.

2015 kora tavaszán, amikor Európát elérte a híre annak, hogy háborús menekültek viszonylag nagy tömegei Nyugat-Ázsia, illetve Észak-Afrika felől a Balkán északi részein keresztülgalogolva Magyarország felé vették az irányt, a menekülők zaklatott állapotú, strukturális egyensúlyproblémákkal, egyre növekvő kilátástalansággal és az egyenlőtlenségek új meg új formáival küzdő, frusztrált társadalmakkal találták szemben magukat. Kelet-Schengen társadalmainak a nyugat-schengeni tőkéttől való gazdasági, politikai és kulturális függése már jól megfigyelhető volt – de talán még ennél is nagyobb kihívást jelentett, hogy a kelet-európai országokat, ezek intézményeit, szervezeteit, képviselőit korántsem tekintették minden őket érintő kérdésben egyenrangú partnereknek az EU központjában és annak intézményeiben. Ebben az értelemben Lengyelország csak egyike volt – jóllehet népességét tekintve a legnagyobb – a térség újonnan az EU-ba, a NATO-ba és a schengeni rendszerbe belépett, s ezzel párhuzamosan rasszizált és morális értékét tekintve folyamatosan lesajnált társadalmainak. A többiek helyzete sem volt sokkal különb. Az, hogy a kelet-európai munkaerő számottevő része éppen az Egyesült Királyságban dolgozott-dolgozik, részben a kelet-európai idegennyelv-oktatás elmúlt néhány évtizedbeli sajátosságaira vezethető vissza, részben pedig azzal magyarázható, hogy az Egyesült Királyság – ahol a kelet-európai munkavállalók rasszizálása a legnyíltabb formát öltötte – nem kért haladékot munkaerőpiacának megnyitására, így hét év „előnyel” indult a többi nyugat-schengeni munkaadó gazdasághoz képest – az oda érkezők diszkurzív lekezelése vonatkozásában is.

A magyar kormány sokak által teljes joggal bírált, a menekültek vonatkozásában lélegzetelállítóan merev, elutasító álláspontja ebben a kelet-schengeni társadalmakra hátrányosan rasszizált kontextusban alakult ki. A viszonylag nagy számban, Európán kívülről érkező, háborús traumák sorát magukban hordozó, kiszolgáltatott embercsoportok hirtelen megjelenése kapóra jött a kelet-európai kormányok, s ezek hangadója, a magyar kormány számára, hogy egyszer és mindenkorra kinyilvánítsák elvárásukat, hogy társadalmiukat „a Nyugat” – konkrétan a nyugat-schengeni politikai, társadalmi és kulturális mezők – a rasszizált *fehérség* kategóriája kétségbevonhatatlan tagjaiként fogadja el. A magyar kormány arra számított, hogy az érkezők által megtapasztalt szenvedések diszkurzív, „csendőrpertus” stílusú megkérdőjelezése és az intézmények velük szemben tanúsított agresszív közönye javítani fogja Magyarországot (Kelet-Európa), illetve a magyarok (a kelet-európaiak) „fehérség”-szempontú megítélését a nyugat-schengeni térségben.

A páneurópai fehér felsőbbrendűség pozíciójába kéredzkesdő magyar miniszterelnök által előadott europereformansz – vagy ahogyan saját Európa-politikáját többször jellemezte,

20 Orbán válasza ebben a formában jelent meg a magyar médiában, lásd többek között Origo, 2016. január 7.: <http://www.origo.hu/itthon/percerlopcre/20160107-david-cameron-orban-viktor-budapest-sajtotajekoztato.html>.

a „pávatánc”²¹ – arra szolgáló stratégiának tűnik, hogy segítségével bizonygatni próbálja saját társadalmá és kormánya hiteles „fehérségét”. Ez az értelmezés részben talán magyarázatot nyújt arra is, miként lehetséges, hogy a magyar közvélemény miért támogatja oly egyöntetűen a jelenlegi kormány menekült- és emberijog-ellenes politikáját.

Az emberiség tagjai döntő („nem-fehér”) többségének közös tapasztalata, hogy ilyen-olyan közegben „rassz”-alapon kirekesztik, megalázzák, marginális helyzetbe kényszerítik, és rendszeresen, automatikusan feltételezik róla, sőt egyenesen azzal vádolják, hogy híján van bizonyos magasztos „európai” (értsd: „fehér”) kulturális jellegzetességeknek. A fehérség e szimbolikus erőszak kognitív alapsémájának egyik globális kulcsintézménye.

Némiképp sajátos helyet foglalnak el a kelet-schengeni országok társadalmi a világban annyiban, hogy az EU polgáiraiként – megalapozottan vagy megalapozatlanul – olyan intézményként tekintenek az Európai Unióra, amely kivételes történelmi lehetőséget kínál számukra, hogy javítsák saját helyüket az (egyébként persze) alapvetően teljességgel ember-telen, „rassz”-kirekesztésen alapuló világszerkezetben, vagyis hogy új kiváltságokra tehesse- nek szert egy nyilvánvalóan egyenlőtlen, elnyomó és diszkriminatív globális rendszerben. Ahelyett tehát, hogy a rendszer igazságtalanságait támadnák, adaptálni próbálják magukat a rendszer vélt logikájához. Talán részben efféle megfontolásokkal magyarázható, hogy például a magyar társadalom viszonylag nagy hányada milyen lelkesen támogatja miniszterelnöke „rassz”-nótára lejtett „pávatáncát” – anélkül, hogy a magyar politikai mező ezt támogató tagjai figyelembe vennék, mily mértékig összefügg saját, vágyott kiváltságos helyzetük más emberek óriási tömegeinek szenvedésével, kirekesztésével és megalázásával.

Úgy tűnik, a „rassz”-nótára lejtett „pávatánc” érdemi alternatívája – valamiféle antirasszista, a világ jelenlegi berendezkedésével, a globális egyenlőtlenségekkel és igazságtalanságokkal kapcsolatos rendszerkritikai pozíció a maga nemében elképzelhetetlen a jelenlegi, poszt-államszocialista pszichózis meghatározta társadalmi-kulturális közegben, ahol a máig hegemon ideológiai (ön)cenzúra a progresszív politizálás, a baloldali kritika minden formáját – így a nem „szovjet-típusú”, nem „államszocialista”, nem „autoriter” baloldaliságot is – a legsematikusabb sztálinista / hollywoodi minták mentén gonosznak, ezért elfogadhatatlannak, megengedhetetlennek tekinti, s kiiktatja a politikai alternatívák köréből.

Fordította: Fáber Ágoston
Átdolgozta: Böröcz József

Hivatkozott irodalom

- Barrett, James R. és David Roediger (2002): How White People Became White. In *White Privilege: Essential Readings on the Other Side of Racism*. Paula S. Rothenberg (szerk.). New York: Worth Publishers.
- Bonnett, Alistair (1998): Who Was White? The Disappearance of Non-European White Identities and the Formation of European Racial Whiteness. *Ethnic and Racial Studies* 21(6).

21 2012. július elején Orbán egy sor becsmérő megjegyzést tett az európai politika tisztességtelenségére, amelyet kiszámíthatatlan és hallgatólagos alkufolyamatként írt le. Az egész folyamatot „pávatáncként” jellemezte. Lásd: Pávatánc, Népszabadság Online, 2012. június 4.: <http://nol.hu/velemeny/20120604-pavatanc-1312137>.

- Böröcz József (2003): East European Entrants to EU: Diffidently Yours. *The Polish Foreign Affairs Digest* 3(4).
- Böröcz József (2006): Goodness Is Elsewhere: The Rule of European Difference. *Comparative Studies in Society and History* 48(1).
- Böröcz József (2014): The Collapse of State Socialism in the Soviet Bloc and Global Labor Migration, 5. fejezet. In *Labor and Global Justice. Essays on the Ethics of Labor Practices under Globalization*. Mary Rowlinson, Wim Vandekerckhove és Ronald M. S. Commers (szerk.). New York: Lexington Press.
- Böröcz József (2016): Global Inequality in Redistribution: For A World-Historical Sociology of (Not) Caring. *Intersections – East European Journal of Sociology and Politics* 2(2).
- Böröcz József és Mahua Sarkar (2005): What Is the EU? *International Sociology* 20(2).
- Brodin, Karen (1998): *How Jews Became White Folks and What That Says about Race in America*. Rutgers University Press.
- Chakrabarty, Dipesh (2000): *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Dallison, Paul (2016): Orbán to Cameron: 'We Are Not Parasites'. British Prime Minister Seeks Hungarian Support for Migrant Benefits Curbs. *Politico*, január 7. Interneten: <http://www.politico.eu/article/orban-cameron-not-parasites-hungary-united-kingdom-brexite-migration-refugee/>.
- Fihel, Agnieszka, Anna Janicka, Paweł Kaczmarczyk és Joanna Nestorowicz (2015): *Free Movement of Workers and Transitional Arrangements: Lessons from the 2004 and 2007 Enlargements*. Varsó: Migrációkutató Központ, Varsói Egyetem. Interneten: https://www.google.com/url?sa=t&rcct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwjz7G18SHOAhWFth4KHfcHCboQFggkMAE&url=http%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fsocial%2FblobServlet%3FdocId%3D14000%26langld%3Den&usq=AFQjCNHUu_1mIsQ75eb17mphAyKTjh9jgA&sig2=kNfFnchF0-1oD6yw0ohTcA&cad=rja.
- Fox, Jon, Laura Moroşanu és Eszter Szilassy (2012): The Racialization of the New European Migration to the UK, *Sociology* 46(4).
- Gnes, Matteo (2010): European Legal Integration? New Possibilities for EU and Non-EU Citizens? In *Normativity, Fundamental Rights, and Legal Order in the EU / Normativité, droits fondamentaux et ordre juridique dans l'UE. The Dialogues of EPLO at NSPSPA* Series, 1. Lucica Matei (szerk.). Interneten: http://aei.pitt.edu/14411/1/Normativity%5B1%5D_Lucica_Matei.pdf.
- Greskovits Béla és Dorothee Bohle (2005): Whose Europe Is It? Interest Group Action in Accession Negotiations. The Cases of Competition Policy and Labor Migration, *Politique européenne* 1(15).
- Guglielmo Jennifer és Salvatore Salerno (2003): *Are Italians White? How Race is Made in America*. Psychology Press, 2003.
- Ignatiev, Noel (2009): *How the Irish Became White*. New York: Routledge.
- Jacoby, Wade (2004): *The Enlargement of the European Union and NATO: Ordering from the Menu in Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McDewitt, Johnny (2014): New Figures Reveal Dramatic Increase in Hate Crimes Against Polish People. *The Guardian*, június 11. Interneten: <https://www.theguardian.com/society/2014/jun/11/polish-people-rise-in-attacks-blame-recession-politicians-media>.
- Mergler, Iga (2004): *White Or Not White? The Racial Representations of the Poles in the British Media After 2004*. Doktori disszertáció. Department of Sociology and Social Anthropology. Budapest: Central European University.
- Moore, Helen (2013): Shades of Whiteness? English Villagers, Eastern European Migrants and the Intersection of Race and Class in Rural England. *Critical Race and Whiteness Studies* 9(1).
- Pugliese, Joseph (2002): Race as Category Crisis: Whiteness and the Topical Assignment of Race. *Social Semiotics* 12(2).
- Plümper, Thomas és Christina J. Schneider, (2007): Discriminatory European Union Membership and the Redistribution of Enlargement Gains. *Journal of Conflict Resolution* (51).
- Quinn, Ben (2016): Six Teenage Boys Arrested Over Death of Polish Man in Essex. *The Guardian*, augusztus 30. Interneten: <https://www.theguardian.com/uk-news/2016/aug/30/five-teenage-boys-arrested-after-man-dies-follo-wing-attack-in-essex>.
- Ruiz-Velasco, Chris (2007): Order Out of Chaos: Whiteness, White Supremacy, and Thomas Dixon, Jr. *College Literature* 34(4).
- de Santana Pinho (2009): White but Not Quite: Tones and Overtones of Whiteness in Brazil, *small axe*, 29, július.
- Schimmel, Natalie (2006): Welcome to Europe, but Please Stay Out. Freedom of Movement and the May 2004 Expansion of the European Union. *Berkeley Journal of International Law*. Interneten: <http://scholarship.law.berkeley.edu/bjil/vol24/iss3/1>.

- Starosta, Anita (2016): *Form and Instability. Eastern Europe, Literature, Postimperial Difference*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Sternberg, Claudia (2015): What Were the French Telling Us by Voting Down the 'EU Constitution'? A Case for Interpretive Research on Referendum Research. *Comparative European Politics* (október).
- de Villiers (2015): La grande triche du oui. Interjú Philippe de Villiers-vel. *Le Figaro*, március 15. Az angol nyelvű változatot lásd in Sternberg 2015.
- Wolff, Larry (2016): *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.